

BARBARA SZORDYKOWSKA

POLITYKA RZĄDU CARSKIEGO WOBEC
WIELKIEGO KSIĘSTWA FINLANDZKIEGO
NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Polityka narodowościowa władz rosyjskich wobec tzw. kresów streszczała się w jasno określonej formule — w dążeniu do pełnej unifikacji tychże kresów i zlania ich z Rosją właściwą. Cel ten, który można śmiało uznać za nadrzędny w polityce rządu carskiego wobec ziem przyłączonych, także (choć z mniejszym natężeniem) funkcjonował w odniesieniu do terenów Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, zwłaszcza na przełomie XIX i XX stulecia. Środki i metody realizacji wymienionego celu musiały jednak w stosunku do Wielkiego Księstwa Finlandzkiego przybierać odmienne formy, co było podyktowane, najogólniej mówiąc, odmienną od innych kresów sytuacją prawno-polityczną Księstwa, a także szczególnym charakterem rozwoju fińskiej świadomości narodowej.

Wydarzenia związane z wojnami napoleońskimi pierwszej połowy XIX w. także w dziedzinie stosunków rosyjsko-fińskich stworzyły zupełnie nowy etap. Na okres ponad 100 lat losy Rosji i Wielkiego Księstwa Finlandzkiego zostały ze sobą splecione. Wprawdzie jeszcze przed 1809 r. Rosja wykazywała duże zainteresowanie obszarem Finlandii, jednakże podboje tego terytorium miały charakter przejściowy¹. Dopiero sukcesy w polityce zagranicznej Aleksandra I spowodowały, iż w kolejnym konflikcie rosyjsko-szwedzkim sprawa przynależności Księstwa Finlandzkiego do Rosji została rozwiązana po myśli Rosjan. Dopelnie-

¹ Pierwsze bardziej znaczące i uwieńczone powodzeniem próby podporządkowania Księstwa Finlandzkiego Rosji zauważamy w okresie panowania Piotra I. W tym względzie ważnym etapem był rok 1721 — podpisanie pokoju w Nystadt. W okresie późniejszym próby takie podejmuje też carowa Rosji Elżbieta Pietrowna, wydając 18 (29) III 1742 r. manifest gwarantujący Finlandii (w wypadku odstąpienia jej od Szwecji) wszelkie swobody obywatelskie i przywileje. Zob. B. Giec, *Gosudarstwiennno-prawowoje otnoszenije mieźdu Finlandijeju i Rossijeju*, Stockholm 1902, s. 3, a także K. Tianber, *Finlandija i Rossija*, Pietrograd 1917, s. 8.

niem prawnym tego stanu rzeczy było zawarcie pokoju między Rosją i Szwecją 5(17) IX 1809 r. w miejscowości Fredrikshamn. Wcześniej jednak, bo jeszcze w marcu (15/27) 1809 r., na sejmie w Borgå car rosyjski przemawiając po raz pierwszy do przedstawicieli stanów fińskich potwierdził prawo Finlandii do posiadania autonomii, wyrażając jednocześnie przekonanie, iż więzy łączące ludność Finlandii z Rosją, a wynikające z bieżącej sytuacji, będą więzami wynikającymi w przyszłości z poczucia miłości i przywiązania². Potwierdzenie praw zasadniczych Księstwa Finlandzkiego przyłączonego do Rosji, usankcjonowanie wolności religijnej i przywilejów oraz praw każdego ze stanów wydawało się oznaczać, iż wzajemne stosunki między Rosją i Finlandią ułożą się jak najlepiej. Przez dłuższy czas istotnie nie było zasadniczych konfliktów między wymienionymi stronami, każdy bowiem wstępujący na tron car rosyjski musiał potwierdzać przywileje Finlandii i zarazem zobowiązywać się do przestrzegania praw obowiązujących w Księstwie. Następca Aleksandra I — Mikołaj I — mimo iż formalnie nie naruszył praw konstytucyjnych Finlandii, sejmu jednak aż do 1863 r. nie zwoływał. Decyzję tę podjął dopiero jego następca, Aleksander II, przy czym wysuwane są w literaturze poglądy, jakoby decyzja o zwołaniu sejmu fińskiego podyktowana była koniecznością pilniejszego zwrócenia uwagi na kwestię fińską w ogóle w związku z zaostrzającą się sytuacją w Królestwie Polskim³. Do siódmego, ósmego dziesięciolecia XIX w. problem fiński nie istniał jeszcze w takim wymiarze, w jakim pojawił się na przełomie XIX i XX w., a więc w formie otwartego, jakkolwiek nie zbrojnego konfliktu rosyjsko-fińskiego. Pierwsza połowa XIX w. zaznaczyła się nawet pewnym wzrostem ilości instytucji o charakterze gospodarczym i kulturalnym w Księstwie. Zakładano liczne szkoły rolnicze i przemysłowe. Przeniesiono uniwersytet z Åbo do Helsingforsu. Aktywną działalność rozwinęło Fińskie Towarzystwo Literackie założone w 1831 r., zamknięte niestety w 1850 r. w wyniku decyzji władz rosyjskich, obawiających się wzrastającego ruchu narodowego wśród Finów⁴.

Procesy narodowościowe tak potężnie rozwijające się w Europie pod

² Gieć, *op. cit.*, s. 11.

³ P. Kastari, *Constitution Act and Parliament Act of Finland*, Helsinki 1967, s. 7, oraz K. Törnudd, *The Electoral System of Finland*, Helsinki 1967, s. 8, także L. Wasilewski, *Finlandia*, Kraków 1925, s. 29. Leon Wasilewski, członek prawego skrzydła PPS, stwierdzał, iż Finlandia może odegrać w przyszłości rolę sojuszniczki Polski w walce o niepodległość. Widział wiele analogii w sytuacji politycznej Królestwa i Finlandii, toteż kwestii fińskiej poświęcał specjalnie dużo uwagi. Wydał w Krakowie w 1925 r. pracę zatytułowaną: *Finlandia*, w okresie wcześniejszym zaś broszury polityczne, np. *We wspólnym jarzmie*, oraz artykuł o prądach politycznych w Finlandii zamieszczony w „*Neue Zeit*” (1899 r.).

⁴ Interesujące na ten temat informacje przynosi praca T. Cieślaka, *Zarys historii najnowszej krajów skandynawskich*, Warszawa 1978, s. 55—59.

wpływem idei Rewolucji Francuskiej nie ominęły też Księstwa Finlandzkiego. Rozwój fińskiego ruchu narodowego dokonywał się w warunkach specyficznych i pod niektórymi względami podobnych do sytuacji Królestwa Polskiego. To podobieństwo dotyczyło głównie warunków tworzenia się nowożytnego narodu w sytuacji braku własnej państwowości. Ani Królestwo Polskie, ani Finlandia w omawianym okresie nie posiadały samodzielności politycznej. Finlandia dopiero w grudniu 1917 r. stała się niezależnym państwem. Analogiczny był także rozwój podstawowych politycznych form ustrojowych w Księstwie Finlandzkim oraz Królestwie Polskim. Znaczny wpływ na kształtowanie się fińskiej odrębności etniczno-kulturowej wywarło sąsiedztwo polityczne Rosji: „autokratyzm carski był czynnikiem hamującym i jednocześnie pobudzającym w procesie tworzenia się fińskiego narodu nowożytnego”. W pierwszej połowie XIX w. władze rosyjskie popierały programy fińskiego ruchu narodowego i ta postawa oficjalnych kół rządowych była rezultatem dążenia tychże władz do „skłócenia przywódców fińskiego ruchu narodowego z działaczami bardziej niebezpiecznego politycznie dla caratu miejscowego żywiołu szwedzkiego”⁵. Szwecja bowiem nigdy nie zrezygnowała z prób ponownego włączenia Księstwa Finlandzkiego w obręb państwowości szwedzkiej. Skrętnie wykorzystywała wszelkie antycarskie nastroje w Finlandii, by zgłosić swoje aspiracje wobec ziem utraconych w 1809 r. Niezwykle w tym względzie korzystna dla Szwedów była sprawa krwawego stłumienia polskiego powstania styczniowego. Władze carskie musiały w zaistniałej sytuacji pójść na przeprowadzenie niezbędnych reform politycznych i społecznych w Finlandii (lipiec 1863 r. — wydanie przez cara rozporządzenia o równouprawnieniu języka, jesień 1863 r. — decyzja o zwołaniu sejmu fińskiego).

Ruch narodowy tworzył się w kolejnych etapach, z których pierwszym, jak zwykle w takich wypadkach, była walka o język narodowy. Walka o język fiński w urzędach, szkołach, życiu publicznym była zarazem przejawem walki z uprzywilejowaną pozycją społeczną, kulturalną i gospodarczą szwedzkiego elementu w Księstwie Finlandzkim, z jego wszechobecnymi jeszcze wpływami. Na tym tle tworzą się dwa odłamy społeczeństwa fińskiego; jeden finomanów — dążący do wprowadzania i stopniowego ugruntowania języka fińskiego w życiu publicznym, drugi szwedomanów — obstający za utrzymaniem dominującego wpływu języka szwedzkiego. Uregulowanie tego kapitalnego problemu nastąpiło dopiero w 1863 r., gdy jednoznacznie wypowiedziano się za równouprawnieniem języka fińskiego z językiem szwedzkim⁶. Stałym

⁵ Na temat ruchu narodowego w Księstwie Finlandzkim zob. B. Piotrowski, *Fiński ruch narodowy w XIX wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXXVII, 1980, nr 1, s. 53.

⁶ Realizacja ustawy o równouprawnieniu języka fińskiego ze szwedzkim miała być rozciągnięta na okres 20 lat ze względu na słabą znajomość języka fiń-

dążeniem Finów we wzajemnych stosunkach z Rosją było podkreślenie własnej odrębności (w okresie nasilenia konfliktu rosyjsko-fińskiego także odrębności prawno-politycznej). Strona fińska eksponowała ze szczególną siłą te elementy życia wewnętrznego Finlandii, które o owej odrębności miały stanowić. Do takich kwestii należały niewątpliwie sprawa wojska i monety.

Wojsko fińskie istniało na długo przed włączeniem Księstwa Finlandzkiego do Rosji. W okresie przynależności do Szwecji uzyskało też swoje podstawy organizacyjne. Z momentem przyłączenia Finlandii do Rosji na pewien czas wojsko fińskie zostało rozwiązane, z czasem jednak wrócono do tworzenia batalionów i pułków fińskich. Często praktyka wykorzystywania sił zbrojnych Finlandii do celów polityki rosyjskiej była jedną z przyczyn walki Finów o uregulowanie kwestii wojska w duchu pragnień samych Finów, a więc zwiększenia jego niezależności od władz rosyjskich⁷. Ustawa wojskowa z 1870 r. wprowadzona na terytorium Rosji i określająca służbę wojskową jako powszechny obowiązek miała być rozszerzona także na obszar Finlandii. Finowie uznali ten krok Rosji za próbę narzucenia im zasad sprzecznych z istniejącą konstytucją, nade wszystko zaś potraktowano to jako próbę pełnej unifikacji sił zbrojnych Finlandii z rosyjskimi. W rezultacie ich oporu nowa ustawa wojskowa z 1877 r. nadawała armii fińskiej cechy odrębności od armii rosyjskiej, tworzyła siły zbrojne na zasadach powszechnego wyboru z zależnością nie od władz wojskowych okręgu petersburskiego, lecz od władz cywilnych kraju, tzn. od generał-gubernatora Finlandii. Stan czynny armii fińskiej miał wynosić na stopie pokojowej 5—6 tys. ludzi, w okresie zaś działań wojennych powiększano go do 10 000 ludzi⁸.

Sprawa walki o własną monetę była w odczuciu samych Finów problemem określającym walkę narodu fińskiego w odrębność. Tradycją walki w tej kwestii nie było, gdyż w okresie panowania szwedzkiego funkcjonowała jedna, ogólnopaństwowa moneta. Z momentem przyłączenia Wielkiego Księstwa Finlandzkiego do Rosji obowiązywać zaczęła w Finlandii jednostka monetarna zwana srebrnym rublem. Podatki i opłaty skarbowe opłacano monetą rosyjską. Wspólna moneta była jednak dla Finów niewygodna, także z powodu częstych fluktuacji, jakim podlegał rubel rosyjski. Ostatecznie w wyniku stałych nacisków kół

skiego wśród miejscowych urzędników. Szerzej o kwestii języka oraz działalności Johana Vilhelma Snellmana patrz: J. Wourinen, *A History of Finland*, London 1965, s. 155—169.

⁷ Wojsko fińskie wykorzystywano poza krajem, m. in. w okresie wojny krymskiej na granicach pruskiej i austriackiej. Strzelcy fińscy byli też wykorzystani w 1863 r. przeciwko powstańcom polskim, a także później w kampanii tureckiej 1877 r.

⁸ Giec, *op. cit.*, s. 16.

handlowo-przemysłowych wprowadzono w 1860 r. odrębną jednostkę monetarną zwaną marką fińską. Z czasem (w 1864 r.) rozpoczęto w Księstwie Finlandzkim bicie własnej monety i w 1877 r. zaprowadzono walutę złotą, co oznaczało całkowite wyodrębnienie się fińskiego systemu monetarnego od Imperium.

Rozwijający się fiński ruch narodowy stopniowo zaczął wzbudzać obawy w rosyjskich sferach rządzących, by zmiany w Księstwie Finlandzkim (m. in. sprawa wojska i monety) nie ugruntowały w narodzie fińskim przeświadczenia o istnieniu jakoby odrębnego organizmu państwowego. Stale zaostrożająca się polityka rządu rosyjskiego wobec kresów, a wyrażająca się w nasilającej się rusyfikacji tych ostatnich, nie ominęła niestety i Finlandii. System ten triumfował już na Litwie, Ukrainie, w Królestwie Polskim i Kraju Nadbałtyckim. W latach dziewięćdziesiątych XIX stulecia z całą siłą ogarnął także Wielkie Księstwo Finlandzkie. Prowincje fińskie od tego mniej więcej okresu podlegały systematycznej rusyfikacji, która była jedynie środkiem realizacji celu nadrzędnego w polityce narodowościowej władz carskich wobec kresów, tzn. w dążeniu do pełnego zlania kresów z Rosją właściwą⁹.

Naczelne kierunki polityki rosyjskiej wobec Finlandii na przełomie XIX i XX w. można sprowadzić do realizacji kilku punktów programu sformułowanego na łamach „Okrain Rossii” dopiero w 1906 r., jednakże w całej rozciągłości aktualnych już u schyłku XIX w., a więc w pierwszych latach panowania Mikołaja II. W stosunkach Rosji z Finlandią należy dążyć do: 1. wyznaczania na wyższe stanowiska fińskie takich osób, którym nie są obce interesy państwa rosyjskiego i narodu rosyjskiego; 2. zrównania ludności rosyjskiej zamieszkującej Finlandię z miejscowymi obywatelami: w służbie państwowej i społecznej, w stanie posiadania, w sferze politycznej i zawodowej — jednym słowem nadać Rosjanom w Finlandii takie prawa, jakimi cieszą się Finowie w Rosji; 3. zrównania Finlandii z innymi częściami Imperium w ponoszeniu ciężarów i powinności; 4. podporządkowania ustawodawstwa ogólnopaństwowego wszechrosyjskiej Dumie Państwowej i Radzie Państwa, przy uczestnictwie przedstawicieli narodu fińskiego i jednoczesnym określe-

⁹ Niepoślednią rolę w tworzeniu nastrojów niechęci, a nawet wrogości wobec Finlandii odegrała prasa rosyjska, zwłaszcza takie tytuły, jak „Moskowskije wiadomosti”, „Nowoje wriemia” czy „Okrainy Rossii”. Ostatni z tytułów (wydawany od 1906 r.) już w pierwszym numerze z marca 1906 r. określił zadania gazety, stwierdzając, iż „w politycznym zamęcie, który owładnął ojczyznę, jaskrawo wydziałają się kierunki dążące do naruszenia jedności Rosji. Wrogowie państwa rosyjskiego chytrze i zręcznie związali swoje separatystyczne pragnienia i swój marsz przeciwko jednej Rosji z tak zwanym ruchem wyzwoleniczym”. O tak zwanej kwestii fińskiej w XIX w. widzianej także przez pryzmat prasy rosyjskiej traktuje praca K. Korhonen, *Autonomous Finland in the Political Thought of Nineteenth Century Russia*, Turku 1967.

niu zakresu tego ustawodawstwa, niezależnie od poglądów sejmu fińskiego na tę kwestię; 5. niedopuszczenia do utworzenia oddzielnej armii fińskiej lub innych fińskich oddziałów wojskowych¹⁰.

Tytułem dopełnienia warto jednak dodać, iż wyżej nakreślony program, z mniejszymi lub większymi odchyleniami, był podstawą rosyjskiej polityki wobec Księstwa Finlandzkiego od schyłku XIX w. przynajmniej do 1914 r. Wybuch I wojny światowej w naturalny sposób zmienił charakter tzw. kwestii fińskiej, która z tą chwilą ze sprawy wewnętrznorosyjskiej stała się problemem o charakterze międzynarodowym (podobnie zresztą jak kwestia polska).

Realizacja wymienionych wyżej celów polityki rosyjskiej wobec Finlandii wymagała powierzenia stanowiska generał-gubernatora Księstwa Finlandzkiego człowiekowi twardemu, bezwzględnemu, a przede wszystkim oddanemu rosyjskiej idei państwowej. Rolę tę powierzył Mikołaj II generałowi Mikołajowi Bobrikowowi, który naczelny urząd administracji rosyjskiej w Księstwie objął w 1898 r. i pełnił do 1904 r., a więc do momentu jego tragicznej śmierci spowodowanej zamachem z rąk fińskiego patrioty — Eugeniusza Szaumana. Obiegowe opinie o nowym generał-gubernatorze Finlandii były dla niego bardzo niekorzystne, powszechnie uważano, iż powierzenie mu tak odpowiedzialnego stanowiska oznacza, że „została ogłoszona wojna przeciwko państwowemu prądkowi w Finlandii”¹¹. Jeszcze bardziej jasno rysują się plany rosyjskich władz wobec Księstwa poprzez stwierdzenie, jakie padło w rozmowie między Sergiuszem Wittem (początkowo minister finansów Rosji, następnie premier rządu) i Bobrikowem. Na pytanie Wittego: „Czy jest Pan zadowolony z tego mianowania?” — Bobrikow odpowiedział: „Moja misja [w Księstwie Finlandzkim — przyp. B.Sz.] podobna jest do misji księcia Murawjowa, kiedy był on wybrany na stanowisko generał-gubernatora w Wilnie”¹². Wydaje się, iż przytoczone słowa nie wymagają już dodatkowego komentarza.

Ciosem szczególnie dla Finów bolesnym były restrykcje wobec prasy fińskiej. Jeszcze na krótko przed przyjazdem Bobrikowa do Helsing-

¹⁰ „Okrainy Rossii”, 5 III 1906, nr 1, s. 8.

¹¹ Takie opinie przekazało m. in. liberalne „Oswoboźdzenie”, wydawane początkowo w Stuttgarcie, a następnie w Paryżu, redagowane przez znanego rosyjskiego działacza ruchu liberalnego w Rosji Piotra Struwego. Patrz „Oswoboźdzenie”, Stuttgart, 19 XII 1902 r. (1 I 1903 r.), nr 13. Na marginesie dodajmy, iż dystrybucja publikacji liberalnych ze Stuttgartu do Rosji odbywała się za pośrednictwem Niny Struve, żony Piotra Struwego, do A. Neowiusa w Helsinkach. Neowius przesyłał następnie literaturę liberalną do miejscowości granicznych Kuokkala, Terijoki i Mustamäki. Stamtąd Związek Wyzwolenia organizował jej transport do Petersburga. Patrz: W. Copeland, *The Uneasy Alliance. Collaboration between the Finnish Opposition and the Russian Underground, 1899—1904*, Helsinki 1973, s. 93.

¹² S. J. Witte, *Wspominanija*, t. III, Moskwa 1960, s. 263.

forsu rozpoczęto akcję bądź czasowego, bądź całkowitego pozbawienia praw wydawania poszczególnych tytułów. Represjom, jak zwykle w takich wypadkach, podlegali także naczelnicy redaktorzy gazet. Walka władz rosyjskich z prasą fińską była tym bardziej dotkliwym ciosem zadany społeczeństwu fińskiemu, iż to właśnie ta forma wypowiedzi społecznej była niezwykle w Finlandii rozpowszechniona. Dla przykładu — u schyłku XIX stulecia (w końcu lat dziewięćdziesiątych) wydawano w Finlandii około 200 wydawnictw periodycznych, w tej liczbie około 100 tytułów gazet, wychodzących raz w tygodniu bądź częściej¹³. W 1899 r. zamknięto na stałe 4 gazety, a 17 tytułów okresowo. W 1900 r. 7 gazet zawieszono na stałe, a 14 na pewien tylko czas (wśród nich m. in. znany organ prasowy „Nya Pressen”). W 1901 r. 13 gazet zamknięto na stałe i 18 czasowo¹⁴. Z przytoczonych danych wynika, iż walka z prasą nasilała się z biegiem czasu, a konsekwencją tego stanu było oczywiście osłabienie roli tejże prasy w życiu publicznym Finlandii. Likwidacja wielu tytułów doprowadziła do rozpowszechnienia się prasy o charakterze nielegalnym, m. in. taki charakter miała sztokholmska „Fria Ord”¹⁵.

Najbardziej drastycznym ciosem wymierzonym w autonomię Finlandii u schyłku XIX stulecia było wydanie przez Mikołaja II manifestu z 3 (15) II 1899 r. Podstawę merytoryczną też zawartych w manifestie stanowiły uwagi generała Bobrikowa przedstawione w formie memoriału do akceptacji przez cara Mikołaja II. Wychodząc z ogólnego założenia, iż Finlandia jest jedynie częścią Imperium Rosyjskiego, a nie odrębnym państwem, w memoriale proponuje się ustanowienie takich zasad, które w istocie doprowadzą do upragnionego przez Rosję celu — pozbawienia Finlandii jej dotychczasowych, konstytucyjnych praw i spowodują jej integralne scalenie z Rosją. Szczegółowe punkty memoriału Bobrikowa zawierały więc następujące sugestie: 1. znieść odrębność armii fińskiej, 2. skasować lub ograniczyć znaczenie fińskiego sekreta-

¹³ „Oswobodzenie”, Stuttgart, 19 XII 1902 (1 I 1903 r.), nr 13.

¹⁴ Tamże. Na terenie Wielkiego Księstwa Finlandzkiego poza prasą w języku fińskim pojawiała się znaczna ilość gazet w języku szwedzkim. M. in. pierwsze pismo szwedzkie ukazało się w 1771 r. (w Åbo) — dziennik „Helsingfors Dagblad”. Organem prasowym finomanów było założone w 1864 r. pismo „Suometar”, od 1869 r. „Uusi Suometar”. Zob. L. A. Punttila, *The Political History of Finland 1809—1966*, London 1975, s. 50—53. Szerzej na ten temat w literaturze polskiej traktuje artykuł T. Cieślaka, *Rola prasy w fińskim odrodzeniu narodowym*, „Kwartalnik Historyczny Prasy Polskiej”, R. XVIII, 1979, nr 4, s. 41—46, oraz tegoż autora *Historia Finlandii*, Wrocław 1983, s. 145, 163, 164.

¹⁵ M. Borodkin, rosyjski znawca problematyki fińskiej, publikujący wiele na temat konfliktu rosyjsko-fińskiego, zajmował w sporze między wymienionymi stronami pozycję negującą prawo Finlandii do autonomii. Nielegalna „Fria Ord” była jego zdaniem organem prasowym kontaktującym się z rewolucyjnymi elementami Rosji. Taki pogląd formuluje w pracy *Finlandskij wopros*, S. Pietierburg 1905, s. 3.

riatu stanu; 3. skodyfikować ustawy miejscowe i ustanowić specjalny tryb rozpatrywania spraw wspólnych dla Imperium i Wielkiego Księstwa Finlandzkiego; 4. wprowadzić język rosyjski do senatu Finlandii, szkół i administracji; 5. dopuścić Rosjan do stanowisk urzędniczych w Finlandii bez ograniczeń ustanowionych w tej kwestii ustawą z 1858 r.; 6. wprowadzić nadzór nad uniwersytetami, zrewidować podręczniki we wszystkich fińskich szkołach; 7. znieść granicę celną i doprowadzić do likwidacji odrębnego systemu monetarnego w Finlandii; 8. wprowadzić urzędowy dziennik rosyjski i ułatwić Rosjanom mieszkającym w Finlandii wydawanie pism w języku rosyjskim; 9. uprościć ceremoniał otwarcia sejmu fińskiego oraz 10. rozszerzyć władzę generał-gubernatora Wielkiego Księstwa¹⁶.

Postulaty przedstawione przez Bobrikowa zostały skwapliwie zaakceptowane przez cara. Rezultatem pozytywnego stanowiska Mikołaja II wobec tychże sugestii była stosunkowo szybka reakcja w postaci wydania manifestu X 3(15) II 1899 r. i dołączonych do niego podstawowych tez. Przyznając Księstwu prawo do ograniczonej samodzielności w kwestiach dotyczących spraw wewnętrznych i ustawodawstwa miejscowego, car podkreślał, iż „niezależnie od dziedzin miejscowego ustawodawstwa Finlandii i odmienności jej ustroju społecznego są kwestie o charakterze ogólnopanstwowym, które nie mogą podlegać wyłącznej decyzji władz Wielkiego Księstwa Finlandzkiego”¹⁷. Manifest jednoznacznie formułował zadania władz rosyjskich w zakresie ograniczania praw samorządu fińskiego i zapowiadał jako kierunek prac na przyszłość ustanowienie kręgu spraw, które będą podlegać bezpośrednio kompetencjom ustawodawstwa ogólnorosyjskiego, przy pominięciu instytucji samorządowych Księstwa. Na kwestię tę należy zwrócić baczniejszą uwagę, gdyż ten właśnie problem określenia zakresu spraw mających w przyszłości podlegać kompetencji rosyjskich urzędów był wiodącym problemem w stosunkach rosyjsko-fińskich w początkach XX w.

Reakcja społeczeństwa fińskiego na treści zawarte w manifestie car-

¹⁶ M. M. Borodkin, *Pamięci fińskiego generał-gubernatora Nikołaja Iwanowicza Bobrikowa*, Charków 1905, s. 9–10. Program przedstawiony przez Bobrikowa w czerwcu 1898 r. miał wszelkie cechy programu rusyfikującego wewnętrzne życie Finlandii i zarazem otworzył krytyczny okres we wzajemnych stosunkach rosyjsko-fińskich na przyszłość. Jak twierdzi Juhani Paasivirta: „in the programme drawn up by Bobrikov, the whole nineteenth century relationship of Finland and Russia came under severe criticism. Finland was regarded as forming a border area which up to now has remained foreign... to Russia. Russia's prestige demanded that Finland should gradually be transformed into a Russian borderland”. J. Paasivirta, *Finland and Europe. The Period of Autonomy and the International Crises 1808–1914*, London 1981, s. 175.

¹⁷ *Materiały po fińskom woprosu. Wysoczajszij Manifest od 3(15) fie-wrała 1899 g. Oficjalnyje dokumenty, rielacy, gazetnyje i żurnalnyje statji*, Berlin 1901, s. 6.

skim była jednoznacznie negatywna. Natychmiast po opublikowaniu w prasie (zarówno szwedzkiej, jak i fińskiej) tekstu manifestu lutowego (18 II 1899 r.) sejm fiński wysłał swoich przedstawicieli do cara z oficjalnym protestem wobec aktu tak wyraźnie naruszającego dotychczas niepodważalne prawa autonomiczne Finlandii. W połowie marca do Petersburga udała się delegacja w liczbie 500 osób, by zaprezentować oficjalne stanowisko społeczeństwa fińskiego w powyższej kwestii, dysponując jednocześnie obszernym adresem podpisanym przez 524 000 Finów. Wieloletnia lojalność społeczeństwa fińskiego wobec Rosji nie może zostać w tak brutalny sposób naruszona — podkreślano w adresie — a szacunek dla prawa w żadnym innym kraju nie ma tak głębokich korzeni, jak w Finlandii¹⁸. Ani fińska deputacja, ani też adres nie zostały jednak przez cara przyjęte.

Wobec zjawisk zachodzących w Finlandii nie pozostała obojętna także opinia publiczna Europy Zachodniej. Szeroko w prasie zachodniej zaczęły się pojawiać protesty wobec poczynań władz rosyjskich w Księstwie. Swoje autorytety zaangażowali najbardziej znani twórcy kultury europejskiej, pisarze, uczeni, którzy w swoim imieniu sporządzili własny protest. Pod tekstem protestu podpisało się 1080 osobistości uznanych powszechnie w świecie, m. in. Spencer, Zola, Ibsen, Bergson, Mommsen. Oficjalna deputacja międzynarodowa udała się w czerwcu 1899 r. do Petersburga, lecz podobnie jak delegacja fińska nie została przyjęta przez cara¹⁹.

Potęgująca się walka polityczna w Finlandii na przełomie XIX—XX w. w istotny sposób rozszerzyła wachlarz partii politycznych, uczestniczących bądź dopiero wkraczających w aktywną działalność polityczną. Układ partyjny w Finlandii ukształtował się ostatecznie w ten sposób, iż obok Partii Szwedzkiej (z wcześniej działającej Partii Liberalnej) rozpoczyna też działalność Partia Konstytucjonalistów, a także Partia Robotnicza, która powstała w 1899 r. Poza tymi najbardziej podstawowymi partiami do głosu dochodzi też w początkach XX w. tzw. Partia Czynnego Oporu, stanowiąca centrum polityczne opracowujące taktykę i praktycznie przeprowadzające akcje o charakterze terrorystycznym wymierzone w rosyjski aparat władzy. Najbardziej liczącym się aktem terrorystycznym Partii Czynnego Oporu było zorganizowanie wspomnianego zamachu na generał-gubernatora Bobrikowa w dniu 16 VI 1904 r. Akcję tę przeprowadził Eugeniusz Szauman na schodach budynku Senatu. Na miejscu zamachu Szauman popełnił samobójstwo. Śmierć Bobrikowa wywołała wśród ludności miejscowej ogromną ra-

¹⁸ Tamże, s. 32.

¹⁹ „Oswobożdienije”, 2(15) I 1903, nr 14. Reakcja opinii zachodniej, prezentowana głównie w prasie, na treści *Manifestu lutowego* szeroko omówiona jest także u Paasivirtty, *op. cit.*, s. 178—182.

dość, czego widocznym dowodem był odświętny i radosny nastrój w Helsingforsie²⁰.

Stosunki rosyjsko-fińskie w początkach XX stulecia uległy dalszemu zaostrzeniu. Władze carskie nie próbowały już nawet ukrywać rzeczywistych zamiarów wobec Księstwa, a i ludność fińska, przez długi czas posłuszna i lojalna wobec władz rosyjskich, w miarę zaostrzania kursu w polityce wewnętrznej Rosji przejawiała w rozmaity sposób swoją niechęć i wrogość wobec Rosjan. Kolejnym krokiem potęgującym narastanie konfliktu było przeprowadzenie latem 1900 r. przez władze rosyjskie trzech ustaw dotyczących Finlandii: 1. o wprowadzeniu języka rosyjskiego do wyższych uczelni fińskich; 2. o ograniczeniu swobody zebrań oraz 3. o rozszerzeniu praw Rosjan w Finlandii. Także ponowne podjęcie kwestii wojskowej i ostateczne wydanie nowej ustawy dotyczącej wojska w 1901 r. były potwierdzeniem obranej przez władze rosyjskie polityki ograniczenia autonomicznych praw Finlandii. Rusyfikowanie życia publicznego w Finlandii stanowiło nieodłączną koncepcję polityki generał-gubernatora Bobrikowa wobec Wielkiego Księstwa Finlandzkiego. Nawet tak stosunkowo niewielka ilość Rosjan w Finlandii (8000 na 2 700 000)²¹ musiała — zdaniem kierowników oficjalnej polityki rosyjskiej — mieć zabezpieczone prawa w Finlandii. W tym kontekście przeprowadzenie ustawy o wprowadzeniu języka rosyjskiego do wyższych uczelni Finlandii było jedynie konsekwentnym realizowaniem zadań założonych przez władze centralne wobec Księstwa. Z kolei ustawa ograniczająca swobodę zebrań była naruszeniem podstawowych praw obowiązujących w tej mierze nie tylko w Finlandii, ale i w Skandynawii od wielu lat²².

Sprawa wojska, poprzednio w 1877 r. rozpatrzona po myśli Finów, budzić zaczęła wzrastające niezadowolenie władz. Uznano, iż niedostatecznie rozstrzygnięta jest kwestia czasu trwania służby wojskowej, sprawa odbywania służby wojskowej Finów w pułkach rosyjskich, czy też sprawa krajowego zarządu wojskowego. W rezultacie jesienią 1898 r. z inicjatywy ówczesnego ministra wojny Aleksego Kuropatkina pojawił się projekt mający na celu ściślejsze złączenie wojsk rosyjskich z wojskiem Wielkiego Księstwa Finlandzkiego²³. Jesienią 1900 r. projekt no-

²⁰ Dokładny przebieg akcji zamachowej relacjonuje „Oswoboźdzenie” z 2(15) VI 1904 r., nr 51. Bliżej zaś na temat kształtowania się fińskiego systemu partyjnego patrz: J. Nousiainen, *The Finnish Political System*, Harvard University Press 1971, s. 19—100.

²¹ „Oswoboźdzenie”, 2(15) I 1903, nr 14.

²² Pierwsze podważenie prawa do swobody zebrań miało miejsce w 1839 r., kiedy to przedstawicielom policji zezwolono na uczestnictwo w zebraniach publicznych.

²³ Aleksey Kuropatkin pozostawał na stanowisku ministra wojny w latach 1898—1904, będąc jednocześnie głównodowodzącym armii rosyjskiej na Dalekim Wschodzie w okresie wojny rosyjsko-japońskiej. Po klęsce mukdeńskiej w marcu 1905 r. został z tego stanowiska usunięty. Patrz Witte, *op. cit.*, s. 261.

wej ustawy wojskowej znalazł się w Radzie Państwa. Dyskusje w Radzie Państwa ujawniły daleko idące rozbieżności poglądów na temat tak istotnej kwestii, jak sprawa ewentualnego zbliżenia fińskiej ustawy wojskowej z ogólnorosyjską. Mikołajowi II przedstawiono dwa warianty projektu nowej ustawy wojskowej: projekt Kuropatkina oraz ministra finansów Sergiusza Wittego, zakładający kompromisowe rozwiązanie, tzn. częściowe zachowanie wojsk fińskich przy jednoczesnym umiarkowanym ich połączeniu z wojskami rosyjskimi. Mikołaj II zaakceptował jednak projekt Kuropatkina, tym samym stawiając przysłowiową kropkę nad i w sprawie o niesłychanej wadze dla narodu fińskiego. Uregulowanie bowiem kwestii wojska w duchu ograniczenia praw autonomicznych Finlandii wywołało powszechny opór ludności miejscowej, czego zewnętrznym przejawem było ukrywanie poborowych i niestawianie się Finów do wojska.

Przejściowe złagodzenie antyfińskiej polityki władz rosyjskich wobec Księstwa Finlandzkiego nastąpiło w okresie pierwszej rewolucji rosyjskiej lat 1905—1907, które to wydarzenie wywarło znaczny wpływ także na życie wewnętrzne Księstwa²⁴. Zelżenie kursu wobec Księstwa było konsekwencją głębokiego kryzysu, w jaki popadła Rosja w początkach XX w. Dodatkowo brak sukcesów w polityce zewnętrznej (przegrana Rosji w wojnie rosyjsko-japońskiej) stan owego kryzysu jeszcze bardziej nasilał. Rozwój sytuacji wewnętrznej w Rosji zdawał się zapowiadać korzystne zmiany w polityce Rosji wobec tzw. kresów. Widocznym symptomem pozytywnych zmian wobec Wielkiego Księstwa Finlandzkiego było wybranie na stanowisko generała-gubernatora Finlandii N. N. Gerarda, powszechnie uważanego za człowieka o postępowych poglądach²⁵.

Wielkie Księstwo Finlandzkie stało się w okresie lat 1905—1907 terenem wystąpień o charakterze rewolucyjnym, które w początkowej fazie mając charakter demonstracyjnego popierania wystąpień rosyjskich robotników, z czasem przekształciły się w aktywną walkę o charakterze politycznym, z własnymi postulatami przywrócenia praworządności, zniesienia zarządzeń z okresu władzy generał-gubernatora Bobrikowa, wprowadzenia zasad powszechnego prawa wyborczego, reformy

²⁴ O wydarzeniach rewolucyjnych 1905—1907 w Księstwie Finlandzkim patrz: M. H. Własowa, *Proletariat Finlandii w gody pierwszej ruszkiej riewolucyi*, Pietrozawodsk 1961; A. Kollataj, *Obszczestwiennoje dwizenije w Finlandii*, [w:] *Obszczestwiennoje dwizenije w Rossii w naczale XX wieka*, kn. 6—7, S. Pietierburg 1912, s. 247—300. Na ten temat patrz także N. N. Siukiainen, *Riewolucyonnyje sobytija 1905—1907 gg. w Finlandii*, [w:] *Pierwaja ruszskaja riewolucyja i miezdunarodnoje riewolucyonnoje dwizenije*, cz. 1, Moskwa 1955; także Punttila, *op. cit.*, s. 84—85.

²⁵ N. N. Gerard spełniał funkcję generał-gubernatora Wielkiego Księstwa Finlandzkiego w okresie 1905—1903 r., będąc zarazem członkiem Rady Państwa. Patrz Witte, *op. cit.*, s. 277.

przedstawicielstwa narodowego oraz ustanowienia swobód obywatelskich²⁶.

Większość żądań wysuniętych pod adresem władz rosyjskich została pozytywnie rozpatrzona, a 22 X (4 XI) 1905 r. car Mikołaj II podpisał manifest znoszący wszystkie rozporządzenia manifestu lutowego 1899 r. Zapowiedziano też zwołanie nadzwyczajnego sejmku fińskiego w celu opracowania nowej ustawy sejmowej dla Wielkiego Księstwa Finlandzkiego. 7(20) VII 1906 r. nowa ustawa sejmowa została zatwierdzona, tym samym kasując dotychczas obowiązujące zasady z 1869 r. Reforma wyborcza z 1906 r. stanowiła kontynuację reform ustrojowych w Księstwie (patrz wcześniejsza reforma z 1869 r.), zachowując jednak nie zmieniony tekst konstytucji z 1772 r., która obok aktu unii bezpieczeństwa z 1789 r. stanowiła podstawę prawnoustrojową Finlandii²⁷.

Wszystkie zdobycze osiągnięte przez naród fiński w okresie rewolucji 1905—1907 roku nie miały jednak trwałego charakteru. Polityka rządu rosyjskiego z premierem Piotrem Stołypinem na czele charakteryzuje się od 1907 r. w stosunku do kwestii narodowościowych przywróceniem fali dyskryminacji narodowościowej, odzwierciedlającej się zarówno na drodze legislatywnej, jak i w różnych poczynaniach aparatu rządowego. Wszelkie zresztą ustępstwa rosyjskich kół rządowych na rzecz Finlandii zawsze były w ten czy inny sposób związane z zaostreniem się kryzysu samowładztwa, z osłabieniem jego pozycji międzynarodowej bądź wewnętrznej²⁸.

Nowa ustawa wyborcza (rosyjska) z 3 VI 1907 r., uwzględniająca zmienione zasady przedstawicielstwa narodowości nierosyjskich w Dumie Państwowej, powodowała znaczne ilościowe ograniczenie reprezentacji tychże narodowości w rosyjskim przedstawicielstwie narodowym. Wprawdzie kwestia reprezentacji w Dumie bądź Radzie Państwa nie

²⁶ A. W. Igielström, *Finlandia*, S. Pietierburg 1910, s. 651, [w:] *Formy nacyonalnogo dwiżenija w sowriemiennych gosudarstwach*, S. Pietierburg 1910, oraz E. Encell, *The Historical Background of Finnish Democracy*, Helsinki 1947, s. 2.

²⁷ Warunki nowej ustawy, zasady prawa wyborczego w Finlandii według ustawy 1906 r. patrz: *Siemowij ustaw dla Wielikogo Kniazestwa Finlandzskogo. Zakon o wyborach*, S. Pietierburg 1906. Reforma z 1906 r. w wydatny sposób zwiększyła liczbę wyborców ze 120 000 do 125 000, włączając kobiety. Wymieniona reforma prawa wyborczego stanowiła czynnik sprzyjający rozwojowi świadomości narodowej, uniemożliwiając rozwój działalności partii politycznych. Była według słów L. A. Puntily wielkim krokiem na drodze realizacji zasad demokracji w Finlandii: „these acts were great strides towards the realization of democracy in Finland”, Puntila, *op. cit.*, s. 74. Na temat tej kwestii patrz także J. M. Janson, *A Century of Finnish Government*, Helsinki 1963, s. 11, oraz K. Ciemieniewski, *Zasady ustroju politycznego Finlandii*, Bydgoszcz 1971, s. 41—43.

²⁸ L. Bazyłow, *Problemy narodowościowe w politycznym życiu Rosji po rewolucji 1905 roku*, Warszawa 1969, s. 27; L. W. Suni, *O miście Finlandii w wojenno-strategicznych planach carizma w 80-tych gg. XIX w.*, [w:] *Skandinauwskij sbornik*, XXI, Tallinn 1976, s. 101.

stanowiła istotnego problemu dla Wielkiego Księstwa Finlandzkiego (naród fiński nie wysyłał swoich deputowanych do rosyjskich urzędów), ale ustanowienie nowych zasad, ograniczających wpływ tzw. inorodców na sprawy wewnętrzne Rosji, znamionowało nowy, jawnie nacjonalistyczny charakter polityki władz rosyjskich wobec kresów.

Zmiany w układach frakcyjnych w III Dumie rosyjskiej, wyrażające się w wiodącej roli partii prawicowych i nacjonalistycznych, określały jasno, iż zarówno rząd rosyjski, jak i Duma okażą się nieprzejednane w walce z autonomią Finlandii. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy było uchwalenie tzw. ustawy z 17 VI 1910 r., określającej zakres spraw do rozpatrywania przez ogólnorosyjskie instytucje ustawodawcze z pominięciem dotychczas jedynej, uznawanej przez Finów instytucji posiadającej prerogatywy władzy ustawodawczej na terenie Księstwa, tzn. sejmu fińskiego. Także ustawy z 1911 i 1912 r. o zrównaniu Rosjan z Finami zamieszkującymi Finlandię oraz o uregulowaniu służby wojсковей i ustanowieniu w zamian za jej nieodbywanie określonej, rocznej kontrybucji były aktami potwierdzającymi reakcyjny kurs władz carskich na drodze likwidacji resztek autonomii fińskiej.

Wniesienie dyskusji nad kwestią fińską pod oficjalne obrady Dumy Państwowej nastąpiło 1, 5 oraz 12 II 1908 r., a kontynuacja tejże dyskusji była przedmiotem majowych posiedzeń Dumy z 5, 12 i 13 V tegoż roku. Frakcje prawicowe i nacjonalistyczne, w których imieniu sformułowano zapytania pod adresem rządu, wyrażały obawy, czy: 1. władze fińskie reprezentowane na zewnątrz w osobach generała-gubernatora oraz ministra sekretarza stanu należycie spełniają swoje powinności wobec Rosji (zapytanie nr 6); 2. czy odnośne władze lokalne Księstwa Finlandzkiego podejmują właściwe kroki w celu zabezpieczenia państwu poczucia bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego (zapytanie nr 7) i 3. czy władze lokalne Księstwa podjęły kroki w celu ukrócenia działalności fińskiej organizacji „Voima” (Siła) — (zapytanie nr 9)²⁹. Ostatnie zapytanie ściśle wiązało się z drugim, gdyż w oczywisty sposób działalność bojowej organizacji, jaką była „Voima”, uderzała bezpośrednio w konkretne przejawy działalności rosyjskiej na terenie Wielkiego Księstwa Finlandzkiego. Wyjaśnienia wymaga też zarzut postawiony wobec generała-gubernatora i sekretarza stanu w zapytaniu nr 6, sformułowany ustami oktiabrystów o jakoby niespełnianiu przez wyżej wymienionych swoich obowiązków wobec Rosji. Uściślając, chodziło oktiabrystom o to, iż wymienieni nie przestrzegali konieczności zatwierdzania wszystkich dokumentów, wydawanych przez władze administracyjne Księstwa, przez premiera rządu rosyjskiego jako przedstawiciela władzy centralnej i zarazem (w opinii Rosjan) nadrzędnej w stosunku

²⁹ *Zaprosy po finlandskomu uprawnieniju. Gosudarstwiennaja Duma. Zas. 1, 5 i 12 fiewrala, 5, 12 i 13 maja 1908 g., Pietierburg 1909, s. 21.*

do lokalnych władz fińskich. W zapytaniu nr 6 podniesiono jeszcze jedną kwestię, która w istocie sprowadzała się w koncepcjach oktiabrystów do prób ujednoczenia systemu transportu (dróg żelaznych) Księstwa z siecią kolejową Imperium. Próby takie, jak wiadomo, były już przez Rosjan podejmowane w ukazach carskich z maja 1899 r. oraz z 1900. Wówczas jednak wola cara nie została spełniona, mimo iż także w 1901, 1903 oraz 1904 r. kwestia ta stanowiła problem rozpatrywany przez komisję pod przewodnictwem ks. Ignatjewa³⁰. Do 1907 r. wybudowano jedynie 20 wiorst linii kolejowej, a brak entuzjazmu Finów do rosyjskich projektów tym łatwiej zrozumieć, jeśli przypomnimy sobie, iż stan narastającej niechęci, a nawet wrogości, potęgował się między zainteresowanymi stronami od lutego 1899 r.

Działalność bojowa organizacji fińskich, takich jak „Czerwona Gwardia” czy „Voima”, były przedmiotem szczegółowych rozważań rosyjskich deputowanych w Dumie nad zapytaniem nr 7 i 9. Napady rabunkowe i zabójstwa rosyjskich urzędników, o które strona rosyjska posądzała wymienione organizacje, były tylko — zgodnie ze stwierdzeniami zawartymi w wymienionych zapytaniach — fragmentem szerszej działalności Finów zmierzającej do całkowitego oderwania się Księstwa od Rosji. Ta obawa szczególnie silnie przebiegała w wystąpieniach w Dumie z 12 II 1908 r. Organizacje „Czerwona Gwardia” czy „Voima” stanowiły w ocenie Rosjan tym bardziej realne niebezpieczeństwo, zwłaszcza jeśli zważyć, że formalnie od 1901 r. (roku wydania nowej ustawy wojskowej dla Księstwa) nie istniało odrębne wojsko fińskie. Finowie — stwierdza się w zapytaniu nr 9 — dążą do pełnego oderwania od Rosji, o czym świadczą akcje przewozu broni do Księstwa oraz organizowanie składów broni w takich miastach, jak: Abo, Kotka, Kuopio, Vaasa³¹. Zdaniem Rosjan zwalczanie antyrosyjskich nastrojów wśród Finów było utrudnione, gdyż — jak stwierdza się w cytowanych materiałach — często generałowie-gubernatorzy Księstwa Finlandzkiego udzielali poparcia akcjom antyrosyjskim. Likwidacja obu organizacji bojowych w połowie 1906 r. nie rozwiązywała jednak w opinii Rosjan problemu walki z separatystycznymi tendencjami wśród mieszkańców Księstwa Finlandzkiego.

Dyskusja nad materiałami, wniesionymi przez oktiabrystów i nacjonalistów do Dumy w lutym 1908 r., kontynuowana była w maju tego roku. Majowe debaty nad problemem fińskim rozpoczęło wystąpienie premiera rządu rosyjskiego Piotra Stołypina w dniu 8 V 1908 r. Rząd — jak widać — szybko ustosunkował się do kwestii zawartych w zapytaniach, mając szczególną w tej sytuacji okazję do zaprezentowania oficjalnego stanowiska wobec problematyki fińskiej szeroko rozumianej. Oficjalne czynniki rosyjskie dążyły do jak najszybszego uregulowania

³⁰ Tamże, s. 11.

³¹ Tamże, s. 21.

stosunków rosyjsko-fińskich na zasadach ostatecznego zlikwidowania resztek autonomii. W tym kontekście staje się bardziej zrozumiałe tempo, w jakim rząd podjął się określenia swojego stanowiska wobec problemów zawartych w zapytaniach lutowych. Stołypin otwierając swoje przemówienie w dniu 8 V 1908 r. wskazał na kilka przyczyn, które jego zdaniem uwarunkowały podjęcie tego tematu w Dumie. Jedną z nich jest istniejący brak jedności w określeniu położenia prawno-politycznego Księstwa w ramach Imperium Rosyjskiego. Są — jak stwierdza premier — dwa punkty widzenia na tę kwestię. Jeden wynika z przekonania, że Finlandia jest w istocie odrębnym państwem, rządzącym się odrębnymi prawami³². Dodajmy, że to stanowisko reprezentowali oczywiście sami Finowie. Drugi punkt widzenia — jak to określa premier — w całej rozciągłości popierany jest przez większość społeczeństwa rosyjskiego i wyraża się w formule: „Finlandia jest taką samą prowincją kresową, jak Gubernie Przywiślańskie czy Kaukaz, a zatem problem zarządu Finlandią sprowadza się do tego, aby przybliżyć formę tego zarządzania do formy zarządzania Imperium”³³. Stołypin wprawdzie nie stał na stanowisku, aby traktować ziemie Księstwa na równi z pozostałymi kresami, gdyż takie stawianie kwestii uważa się za zbyt prymitywne, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę, iż w zasadzie cały wiek XIX stanowił względnie unormowany okres w stosunkach rosyjsko-fińskich. Z drugiej strony w żadnym wypadku nie godzi się z poglądami głoszonymi przez samych Finów o jakoby odrębnym państwie fińskim, przyłączonym jedynie do Rosji. To pozorne odcięcie się Stołypina od obu skrajnych koncepcji w praktyce nie oznaczało jego opowiedzenia się za jakimś trzecim, odmiennym wariantem. Koncepcja premiera, a zarazem rządu, sprowadzała się do żądań ustanowienia sfery spraw o charakterze ustawodawczym, które podlegałyby kompetencjom rosyjskich urzędów i byłyby tym samym wyjęte spod dotychczasowego ich rozpatrywania przez sejm fiński.

Propozycje zawarte w wystąpieniu Stołypina z maja 1908 r. stanowiły ważny moment w rozwoju polityki rządowej, określanej jako jawnie nacjonalistyczna w odniesieniu do narodu fińskiego. Mimo znacznych zawoalowań można je było odczytać jednoznacznie, stąd też natychmiastowe poparcie udzielone rządowi przez większość frakcji parlamentarnych. Rok 1908 w rozwoju tzw. kwestii fińskiej był rokiem jeśli nie przełomowym, to na pewno niezwykle istotnym. Rok ten otwierał ponowne wejście władz rosyjskich na drogę reakcyjnej polityki narodowościowej, przypominającej niechlubny akt z 3 II 1899 r. Wprawdzie w 1908 r. nie zapadły jeszcze decyzje o charakterze legislacyjnym (dopiero ustawa z 17 VI 1910 r. będzie miała taki charakter), poczyniono

³² Tamże. Przemówienie Piotra Arkadjewicza Stołypina wygłoszone 8 maja 1908 r. w: *Zaprosy po finlandskomu uprawnieniu...*, s. 35—62.

³³ Tamże, s. 11.

jednak już wówczas istotne kroki w kierunku realizacji zadań cząstkowych, mających w konsekwencji doprowadzić do działań o takim charakterze. Do tego zmierzała rosyjsko-fińska komisja mieszana, tzw. komisja Charitonowa, której zadaniem było opracowanie projektu ustawy o ustawodawstwie ogólnorosyjskim dla Wielkiego Księstwa Finlandzkiego. Zanim jednak doszło do utworzenia komisji, na specjalnej naradzie powołanej dla spraw Wielkiego Księstwa Finlandzkiego miano dopiero ustalić program działania przyszłej komisji mieszanej, porządek jej prac, a także skład osobowy³⁴.

Ponieważ narada, o której mowa, miała charakter posiedzenia rządowego, ustalenia przyjęte w toku jej obrad odpowiadają postanowieniom ogłoszonym 28 III 1909 r. przez Radę Ministrów³⁵. Rada Ministrów postanowiła: powołać komisję rosyjsko-fińską dla opracowania zasad o porządku wydawania ustaw o znaczeniu ogólnopaństwowym dotyczących Finlandii na następujących zasadach: komisja miała się składać z przewodniczącego oraz dziesięciu członków wyznaczonych przez cara; przewodniczącego i pięciu członków komisji ze strony rosyjskiej wyznacza Przewodniczący Rady Ministrów, a pięciu członków ze strony fińskiej — senat fiński. Obrady miały toczyć się w języku rosyjskim. Ostateczne postanowienia miały zapadać większością głosów. W wypadku głosów pół na pół miał decydować głos przewodniczącego. W dalszej części dokumentu rządowego precyzuje się w formie pytań kwestie, które winny podlegać rozpatrywaniu przez komisję mieszaną. Postawiono też pytanie o liczbę przedstawicieli ludności fińskiej w Dumie oraz Radzie Państwa. Szczegółowo rozpatrywano też, czy uczestnictwo fińskich przedstawicieli należy uważać za warunek siły prawnej dla postanowień przyjętych przez Radę Państwa i Dumę Państwową w sprawach dotyczących Finlandii, czy też w wypadku ich nieobecności sprawy te mogą być decydowane przez rosyjskie urzędy bez ich uczestnictwa. Już choćby z tych kilku kwestii jasno widać pełną złożoność problemów, przed jakimi miała stanąć komisja. Zasady uczestnictwa przedstawicieli ludności fińskiej w komisji oznaczały w praktyce, że strona fińska wobec decydującego głosu przewodniczącego komisji (Rosjanina) zawsze stać będzie na z góry straconych pozycjach. Rosjanie uznali też, iż wystarczy, jeśli licząca 3,5 mln ludność Finlandii będzie posyłać do Dumy czterech, a do Rady Państwa dwóch swoich przedstawicieli.

Spotkania członków komisji (pierwsze odbyło się 16 VI 1909 r., drugie dopiero 30 X 1909 r.) wykazały całkowite rozejście się poglądów strony rosyjskiej i fińskiej na podstawowe kwestie będące przedmiotem rozważań. Strona rosyjska jasno wyrażała swoje stanowisko, podkre-

³⁴ „Okrainy Rossii”, 20 VI 1909, nr 25. Materiały narady zamieściła też „Riecz” z 1909 r., nr 65, 76, 84.

³⁵ Tekst ustaleń Rady Ministrów w dokładnym brzmieniu zamieściły „Okrainy Rossii” z 20 VI 1909 r. oraz „Riecz” z 27 III (9 IV) 1909 r.

ślając dążenie do maksymalnego ujednoczenia systemu zarządzania Finlandią z Rosją zgodnie z § 2 Ustaw Zasadniczych z 1906 r. określających — zdaniem Rosjan — jednoznacznie, iż „Wielkie Księstwo Finlandzkie, stanowiąc nierozdzieloną część państwa rosyjskiego, w swoich wewnętrznych sprawach rządzi się odrębnymi ustawami, na podstawie odrębnego ustawodawstwa”. Finowie na październikowym posiedzeniu (30 X 1909 r.) przedstawili własny punkt widzenia i określili ze swojej strony warunki przyszłej ustawy o tzw. ustawodawstwie ogólnorosyjskim³⁶. Finowie uznali za sprawy podlegające ustawodawstwu ogólnorosyjskiemu „wszystkie te, które od samego początku zjednoczenia Finlandii z Rosją uznawane były za sprawy Imperium”³⁷. Były to problemy wojny, pokoju, związków oraz umów z innymi państwami, zarząd cerkwią prawosławną na terytorium Finlandii, lokalizacja wojsk rosyjskich na terytorium Księstwa itd. Za kwestie o znaczeniu lokalnym, a tym samym podlegające władzom fińskim, uznali Finowie sprawy związane z odbywaniem służby wojskowej w Finlandii, nadawanie praw obywatelskich Księstwa Finlandzkiego, kontakty handlowe, przestępstwa itd. Łącznie określono 14 takich punktów³⁸. Projekt fiński został oczywiście przez Rosjan (W. F. Dietrich oraz N. N. Koriewo) totalnie skrytykowany głównie z powodu błędnego — zdaniem Rosjan — założenia wyjściowego w rozważaniach o kwestii fińskiej, tzn. błędnego pojmowania, iż Finlandia stanowi nie inkorporowaną część jednego, niepodzielnego państwa rosyjskiego, lecz odrębny organizm polityczny³⁹.

Istotne różnice poglądów między fińską i rosyjską częścią komisji w rezultacie doprowadziły do zerwania współpracy, a dalsze poczynania tzw. komisji Charitonowa miały w zasadzie jednostronny charakter. Strona rosyjska sama więc opracowała, zgodnie z własnymi wyobrażeniami, projekt ustawy o tzw. ustawodawstwie ogólnorosyjskim, precyzując w 19 punktach zakres spraw, które winny stanowić problemy o znaczeniu ogólnopaństwowym, a tym samym nie powinny podlegać kompetencjom władz rosyjskich. Były to: 1. udział Finlandii w wydatkach państwowych; 2. służba wojskowa Finów; 3. prawa rosyjskich poddanych żyjących w Finlandii; 4. korzystanie z języka państwowego; 5. wykonywanie przez Finlandię wyroków sądowych i postanowień władz z innych części państwa; 6. podstawowe zasady zarządzania Finlandią na podstawie odrębnego ustawodawstwa; 7. ochrona porządku państwowego oraz organizacja tejże ochrony; 8. ustawodawstwo karne i odpowiedzialność sądowa osób spełniających istotne funkcje urzędowe w Finlandii; 9. zasady organizacji budownictwa okrętów oraz przemysłu okrętowego w Finlandii; 10. podstawowe zasady szkolnictwa w Fin-

³⁶ „Riecz”, 31 X (13 XI) 1909, nr 299.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

landii oraz zorganizowanie odpowiedniego nad nim nadzoru; 11. organizacja, prawo i warunki działalności w Finlandii kompanii handlowych, stowarzyszeń i związków, a także zebrań publicznych; 12. prawo prasowe oraz przywóz literatury zagranicznej do Finlandii; 13. stosunki celne; 14. ochrona przywilejów handlowych i przemysłowych, a także praw autorskich; 15. system monetarny; 16. poczta, telefon oraz wszelkie środki komunikacji i łączności; 17. drogi żelazne; 18. żegluga morska; 19. prawa cudzoziemców w Finlandii⁴⁰.

Zaproponowany przez Rosjan projekt ustawy w powyższej formie aż nadto wyraźnie ujawniał rzeczywiste dążenia rosyjskich kół rządowych wobec Księstwa Finlandzkiego. Zrozumiałe też, że stał się przedmiotem ostrych ataków ze strony fińskiej, ale także europejskich uczonych, znawców prawa międzynarodowego, którzy w sporze rosyjsko-fińskim zajmowali stanowisko przychylne narodowi fińskiemu.

Kwestia fińska zaczęła nabierać znaczenia priorytetowego w dyskusjach nad generalnym problemem narodowościowym w Rosji. Świadczyło o tym wniesienie do Dumy 17 III 1910 r. przez Przewodniczącego Rady Ministrów Piotra Stołypina projektu ustawy o porządku wydawania ustaw dotyczących Finlandii. O „specjalnym” charakterze tzw. kwestii fińskiej stanowił też wyjątkowo szybki tryb dyskusji podjętej jeszcze tego samego dnia na pierwszym posiedzeniu Dumy. W ogóle posiedzeń, dotyczących analizy projektu ustawy, było niezwykle mało. Były cztery posiedzenia w komisji dumskiej w dniach 27, 29 oraz 30 kwietnia, a także 6 maja, oraz siedem posiedzeń samej Dumy⁴¹.

Już 31 V 1910 r. projekt ustawy został przesłany do Rady Państwa, a 17 VI tegoż roku został ostatecznie przez cara zatwierdzony i uznany za obowiązującą od tej chwili ustawę. Partie prawicowe i nacjonalistyczne w pełni poparły projekt rządowy. Jedyne cztery opozycyjne frakcje parlamentarne: frakcja Wolności Ludu (czyli Partia Konstytucyjno-Demokratyczna), progresiści, muzułmanie oraz deputowani Koła Polskiego wypowiedzieli się przeciwko projektowi uchwalenia nowej antyfińskiej ustawy. Frakcje opozycyjne uznały projekt za „jawnie bezprawny i zamykający w sobie jedno z największych przestępstw dokonanych przed cywilizowaną ludzkością”⁴².

Konsekwencją dokonanych jednostronnie przez Rosję zmian w systemie zarządzania Księstwem Finlandzkim było wniesienie w latach 1911 i 1912 jeszcze dwóch projektów ustaw, uderzających ponownie w naród fiński. Były to: sprawa zrównania Rosjan z Finami zamieszkującymi Finlandię oraz uregulowanie sprawy wojska w Księstwie Fin-

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ A. J. Awriech, *Stołypin i Trietja Duma*, Moskwa 1968, s. 65.

⁴² *Trietja Gosudarstwienaja Duma. Sozyw 3, siessija 3. Frakcyja Narodnoj Swobody w pieriod 10 oktiabria 1909 g.—5 ijunia 1910 g. Otczot i riecz dieputatow*, S. Pietierburg 1910, s. 74—75.

landzkim. Oba projekty ustaw zostały wprowadzone pod dyskusję w Dumie w październiku 1911 r. na początku piątej sesji III Dumy. W zamian za nieodbywanie służby wojskowej przez Finów ustalono kontrybucję. Za rok 1908 Finowie byli zobowiązani zapłacić sumę 10 mln marek, za następne zaś lata sumę tę powiększono o 10%, tak aby dojść do sumy przynajmniej 20 mln marek rocznie⁴³. W momencie dojścia do wymaganej sumy 20 mln miały zostać zlikwidowane opłaty z tego tytułu. Takie rozwiązanie kwestii wojska przez stronę rosyjską wynikało z chęci nietworzenia odrębnych fińskich wojsk narodowych. Jednocześnie władze nie chciały, by służba wojskowa Finów odbywała się bezpośrednio w armii rosyjskiej, gdyż to mogłoby narażać rosyjskie szeregi na wpływy rewolucyjnie i antyrosyjsko nastawionych Finów.

Projekt zaś drugiej ustawy o równouprawnieniu Rosjan z Finami zamieszkującymi Finlandię miał swoje źródło w głęboko zakorzenionym przeświadczeniu Rosjan, iż ich sytuacja polityczna, prawna, ekonomiczna i kulturalna w Księstwie jest nierównoprawna z sytuacją Finów.

Przeprowadzenie wszystkich antyfińskich projektów ustaw świadczyło o dalekosiężnych planach carskich władz administracyjnych i o poparciu znacznej części społeczeństwa rosyjskiego dla zamiarów organicznego zjednoczenia Księstwa Finlandzkiego z Rosją. Polityka rosyjska wobec Księstwa w okresie od 1907 do 1914 r. stała się jeszcze bardziej agresywna aniżeli u schyłku XIX stulecia. Rosyjskie partie polityczne wobec tych niepohamowanych aspiracji władz wyrażały w większości swoje poparcie. Głosy opozycji wobec nikłej ich roli w Dumie nie liczyły się z praktycznego punktu widzenia. Dopiero rok 1914 i wybuch I wojny światowej nadał kwestii fińskiej wymiar międzynarodowy. W układzie zmian geopolitycznych, jakie niosła za sobą wojna, Księstwo mogło liczyć na urzeczywistnienie swoich pragnień niepodległościowych.

Барбара Шордыковская

ПОЛИТИКА ЦАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ПО ОТНОШЕНИЮ К ВЕЛИКОМУ КНЯЖЕСТВУ ФИНЛЯНДСКОМУ НА РУБЕЖЕ XIX И XX ВВ.

Краткое содержание

В статье представлены главные принципы русской национальной политики по отношению к Великому Княжеству Финляндскому на рубеже XIX и XX вв. Основные направления этой политики являются предметом анализа конкретных проявлений устремлений русских властей к достижению полной зависимости Финляндского Княжества от Российской империи. Программа полной унификации Финляндского княжества и слияния его с Российской империей осуществлялась уже со второй половины XIX в. по крайней мере до 1914 г., то есть с момента оглашения манифеста от 3 февраля 1899 г. до начала первой мировой войны, которая при-

⁴³ „Riecz”, 21 IV (4 V) 1909, nr 107.

дала финскому вопросу международный характер. В названный период обострению русско-финских отношений способствовало принятие трех законов: о введении русского языка в финских высших учебных заведениях, об ограничении свободы собраний и о расширении прав русских в Финляндии.

Также новая постановка вопроса армии и принятие нового военного закона в 1901 г. ухудшили состояние этих отношений. Временное смягчение антифинской политики в период революции 1905—1907 гг. дало оглашение царем манифеста от 22 октября 1905 г., аннулировавшего решения февральского манифеста 1899 г. Возвращение русских властей к дискриминационной национальной политике по отношению к окраинным территориям намечается отчетливо с 1907 г., с момента оглашения нового (русского) закона о выборах, принятого в июне 1907 г. Уже явно реакционный характер русская политика по отношению к Княжеству приобрела в момент открытия III Думы, которая по инициативе русского правительства начала дискуссию о финском вопросе и приняла закон от 17 июня 1910 г., определивший объем вопросов, для рассмотрения с точки зрения общероссийского законодательства, исключая вопрос финского сейма и законы от 1911 и 1912 гг.

Перевела Лена Пустула

Barbara Szordykowska

THE POLICY OF THE TSARIST GOVERNMENT TOWARDS
THE GRAND DUCHY OF FINLAND AT THE TURN
OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Summary

This paper presents the chief assumptions of Russian national policy towards the Grand Duchy of Finland at the turn of the 19th and 20th centuries. The basic directions of this policy were subject of an analysis of concrete signs of endeavours of Russian authorities to make the Grand Duchy completely dependent on Russia. The program of the full unification of the Duchy with Tsarist Russia was realized already from the second half of the 19th century until at least 1914, that is from the moment the manifesto was issued on 3rd February 1899 until the outbreak of World War I, which made the Finnish case an international problem. The publication of three decrees contributed to an aggravation of Russian-Finnish relations in that period: the introduction of the Russian language to Finnish academic schools, a restriction of the freedom of gathering and an extension of rights of Russians in Finland.

The renewed undertaking of the military problem and the issue of a new military decree in 1901 aggravated the situation still further. The temporary moderation of the anti-Finnish policy during the 1905—1907 Revolution yielded fruit in the form of a Tsarist manifesto published on 22nd October 1905 which cancelled the provisions of the manifesto of February 1899. The return to a discrimination national policy of Russian authorities in regard to border lands became quite obvious since 1907 when a new (Russian) decree on elections was issued in June 1907. The Russian policy relating to the Duchy acquired a clearly reactionary character at the moment the works of the III Duma began, which, inspired by the Russian Government, began discussions about the Finnish problem and passed a decree on 17th June 1910 defining the range of issues to be investigated by the all-Russian legislative assembly leaving out the Finnish Parliament and disregarding decrees from 1911 and 1912.

Translated by Jan Rudzki